

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ
АРХЕОЛОГИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ

АРХЕОЛОГИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ 20 ЖЫЛДЫҒЫНА ОРАЙ
«ТҮРКІСТАН АЙМАҒЫНДАҒЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ
ЕСКЕРТКІШТЕРДІҢ САБАҚТАСТЫҒЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ
24 ақпан 2017 ж.

ARKEOLOJİ ARAŞTIRMA MERKEZİNİN 20. YILI MÜNASEBETİYLE
“TÜRKİSTAN BÖLGESİNDEKİ ARKEOLOJİKESERLERİN SÜREKLİLİĞİ”
ULUSLARARASI KONFERANS BİLDİRİLERİ
24 Şubat 2017 y.

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ
ТУРКЕСТАНСКОГО ОАЗИСА»
ПОСВЯЩЕННОЙ 20-ЛЕТИЮ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО
ЦЕНТРА АРХЕОЛОГИИ
24 февраля 2017 г.

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
"THE CONTINUITY OF THE ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS
OF THE TURKESTAN OASIS"
DEVOTED TO THE 20TH ANNIVERSARY OF THE
SCIENTIFIC RESEARCH CENTER OF ARCHAEOLOGY
24 february 2017

УДК 902/904
ББК 63.4
Т 89

АҚЫЛДАСТАР АЛҚАСЫ:

профессор У.С.Абдибеков, профессор М.Куталмыш,
профессор Т.П.Раимбердиев, профессор С.Ж.Жолдасбаев., профессор М.Б.Қожа

ҰЙЫМДАСТЫРУ АЛҚАСЫ:

К.М.Жетібаев (төраға), М.Қ.Тұяқбаев, М.М.Бахтыбаев (жауапты хатшы),
С.С.Мургабаев, Л.Ж.Малдыбекова, Қ.С.Арынов, М.Қ.Амантуров,
Б.Сиздиқов, М.Гурсой

Т 89

«Түркістан аймағындағы археологиялық ескерткіштердің сабақтастығы»: Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Материалы международной научной конференции «Преимственность археологических памятников Туркестанского оазиса». – Түркістан: ИП «Сейт», 2017. – 305 бет.

ISBN 978-601-243-831-4

Бұл жинаққа Археология ғылыми-зерттеу орталығының 20 жылдығына орай ұйымдастырылған «Түркістан аймағындағы археологиялық ескерткіштердің сабақтастығы» атты Халықаралық ғылыми конференция материалдары енгізіліп отыр.

Жинақ қазіргі археология, этнология ғылымдары және тарихи-мәдени мұраларды сақтау және қорғау мәселесін зерделеуге ынталы оқырманның барлығына арналған.

УДК 902/904
ББК 63.4

ISBN978-601-243-831-4

Summary: Kdymiyazov M-III, Kdymiyazov O.-SH. "The characteristic features and peculiarities of ancient Khorezm civilization." The article highlights the results of the study of the history of civilization of ancient Khorezm. The ancient monument of the Aral Sea region was the focus of the Khorezm archaeological expedition (40-80 yy. XX century). A study of all stages of the historical development of the region today, archaeologists are continuing researches the Republic of Karakalpakstan. However, the history of civilization of ancient Khorezm period, in spite of its importance is still poorly understood, not generalized accumulated material. In this regard, the authors with new artifacts and literature data, summarize the results of the study of monuments of civilization in the ancient area.

Список сокращений

- АИ – Археология Приаралья
- ВДИ – Вестник древней истории
- ВВРАО – Записки Восточного отделения Российского археологического общества
- КСИЭ – Краткие сообщения института этнографии
- ИМКУ – История материальной культуры Узбекистана
- МЭЭ – Материалы Хорезмской экспедиции.
- ТХЭЭ – Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции

М.Я.Абзалбеков

Ғ.Қ.Омаров

*Әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан*

С.С. ЧЕРНИКОВ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕРТЕ ТЕМІР ДӘУІРІ*

Қазақстан тарихының тарихнамасында соңғы жылдары қазақ зиялыларының жеке қызығушылығына қатысты зерттеу еңбектері біршама жариялана бастағаны белгілі. Алайда әлі де болса тарихнаманың зерттелуінде жеке адамдар мен тұлғатануда әлі де ақтандақтар кездеседі. Көп жағдайда тұлғатану мәселесі біржақты тек өз ұлтымыздан шыққан адамдармен тікелей қатынасты болып жатады. Әрине бұл қуанарлық та құптарлық жағдай. Ал біздің айтайын дегеніміз осы тұлғатану мәселесінде кей жағдайда ғана кездесетін өзге ұлт өкілдерінің тарихын зерттеуге қосқан үлесі сараланбай жатады. Осы мақсатта Қазақстан тарихының барлық аумағын қамтыды деуге болатын С.С. Черниковтың тас дәуірлерінен бастап ортағасырлық дәуірлердегі зерттеулерін айта аламыз.

Кенестік тарихнамада саяси партиялар тарихы, ұлт-азаттық қозғалыс көсемдерінің өмір жолы мен зерттеу тарихы билік тарапынан қолдау тапқан емес, ол кезеңді айналып өту мүмкін емесінен қалған күннің өзінде, тарихи шындықтан алшақ бұрмаланып жазылды. Сондықтан да тарихнамалық әркілі айтылып, зерттеліп жүргендіктен де оның өмірі мен ғылыми өмір жолы мәселесінің зерттелуі қажеттігі айқындала түседі. С.С. Черников сияқты зерттеуші-археологтардың тиянақты ғылыми өмірбаяндары Қазақстан тарихнамасына қосылған елеулі үлес болды, сондай-ақ, мұндай еңбектер археология ғылымының көшін бастаушы тарихнамалық тәжірбиесін және үлкен нақты деректі мағлұматтарды зерттеу негізінде өткенді зерттеу маңызды тұжырымдамаларын ашып көрсетеді. Қазақстан археологтары туралы, тарихнамалық ғылыми-шығармашылық қызметіне талдау жасаған еңбектер жоқтың қасы. Осы мәселені бүгінгі күнге дейін қазақ археологтарынан Ә.Х. Марғұлан, К.А. Ақышев және Ә.М. Марғұлан сынды ғалымдардан кандидаттық диссертациялар қорғалды. Ал кенестік ғалымдар тарихнамалық Қазақстан ғылымына үлес қосқан Массонның зерттеулеріне ғана Қазақстандық тарихнамалар тарапынан баға берілді.

Қазақстан жерін зерттеген одақтық дәрежедегі С.С. Черников сынды ғалымның еңбектерін саралау тарихи жәдігерлеріміздің өткендегісі мен бүгінгі жағдайын, оның өзіне тән тарихнамалық зерттеу қазірдің өзінде күн тәртібінен түспей жүрген мәселелердің бірі. Сондықтан Қазақстан жерінің тас дәуірлерінен бастап ерте ортағасырларға дейінгі зерттеулері

Республиканың барлық ғылыми орталықтарында, жинақтарында әлі күнге құндылығын жойған жоқ.

Қазақ археологиясының дамуына, оның қалыптасуына қомақты үлес қосқан КСРО ҒА археология Институтының аға ғылыми қызметкері, тарих ғылымының докторы, белгілі археолог – Сергей Сергеевич Черников. Ежелгі Қазақстан тарихының барлық тарихи-мәдени кезеңдерін зерттеп, ғылыми айналымға тың материалдар енгізген, дала тарихының қалтарысты тұстарын бағамдап, Отандық археологияға, әсіресе Шығыс Қазақстан археологиясына зор үлес қосқан ғалымдардың бірі болып табылады.

Ол ХХ ғасырдың орта тұсында-ақ республиканың шығыс өңірлеріне археологиялық экспедициялар ұйымдастырып, палеолиттен бастап орта ғасырларға дейінгі ескерткіш нысандарына қатысты сан алуан проблемаларды өрбіткен, шешуі қиын сауалдардың түйткіліне жеткен ғалым ретінде өз уақытында ғылыми жұртшылық назарына іліккен еді. С.С. Черников ғылыми ізденістерінің арқасында ұлттық тарихтың ежелгі беттері қайта жазылып, мол мағлұматтар қосылғанымен, ғалымның өзі жайлы, оның тұжырымдамалары мен пайымдауларының қаншалықты өміршен екендігі туралы, төл тарихнамаға қай деңгейде үлес қосқандығы жөнінде жазылған зерттеушілердің мақалалары некен-саяқ. Сол себепті осы мақалада С.С. Черниковтың өткен тарихқа қатысты көтерген кейбір мәселелеріне, ол ұзақ жылдар бойы басқарған Шығыс Қазақстан археологиялық экспедициясының ерте темір дәуіріне ғана қатысты жүргізген далалық жұмыстарына талдау жасап кеткенді жөн санадық.

Ғалымның өткен өмір жолына тоқталсақ 1909 жылы 24-шілдеде Ресейдің Белград қаласында дүниеге келіп, 1976 жылы 7-қазанда Ленинградта қайтыс болды. Бағамды ғұмырын көне тарихқа арнаған С.С. Черников 17 жасында Ленинград (қазіргі Санкт-Петербург қаласы) Мемлекеттік университетіндегі тарих факультетінің студенті атанады. Жоғарғы оқу орнын бітірісімен КСРО Ғылым Академиясының Материалдық Мәдениет институтына қызметке алынады.

С.С. Черниковтың ғылыми ізденістері әлемдік қола мәдениеті ошақтарының ірі орталықтарының бірі – Шығыс Қазақстанның Қалба, Нарым жоталарындағы ежелгі адамдардың мыс, қалайы, алтын кен орындарын зерттеуден басталды. Осынау 1935 жылдан басталған тың зерттеу жұмыстарын Ұлы Отан соғысы аяқтатпады. Жауынгерлік өмір жолын 1941 жылы Ленинград қаласын қорғаудан бастап Берлинді азат етумен капитан шенінде аяқтады. Ерлік істері еленіп үкімет тарапынан 15 орден, медальдармен марапатталды.

Әскер қатарынан босағаннан кейін ғылымға оралған ол «Батыс Алтайдың металлургиясы мен тау-кен ісі» атты монографиялық еңбегін аяқтап оны 1947 жылы кандидаттық диссертация ретінде сәтті қорғап шықты (Черников, 1949) [1].

Шығыс Қазақстанның тас дәуірінен бастап орта ғасырға дейінгі ескерткіштері ғалым тарапынан археологиялық тұрғыдан зерттелініп, ғылыми есеп, ғылыми мақалалар жазылып, іргелі монографиялық еңбектер жарияланды.

Шығыс Қазақстанның ерте темір дәуірі ескерткіштерін жүйелі археологиялық зерттеу 1935 жылғы КСРО-ның Ғылым Академиясының Материалдық Мәдениет тарихы институты, Қазақ ССР-нің тарих, археология және этнография институты бірігіп ұйымдастырған Шығыс Қазақстан археологиялық экспедициясының қызыметінен басталады. Бұл экспедиция 1957 жылдарға дейін үздіксіз барлау, қазба жұмыстарын жүргізді (Черников, 1960) [2].

Шығыс Қазақстан археологиялық экспедициясын С.С. Черников 1947 жылы құрған уақыттан бастап кейбір үзілістерін санамағанда өткен ғасырдың 70-ші жылдарының басына дейін басқарды. Соғысқа дейінгі 1935-1937 жылдардың өзінде-ақ көне кен орындарын іздестіру, археологиялық барлау мен стационарлық қазба жұмыстарына және шешуін күтпейтін күрделі мәселелер мен ірі ескерткіштерді жүйелі түрде зерттеуге бағытталды. Өңірдің археологиялық ескерткіштерін кезеңдеуде және хронологиялық уақытын анықтаумен қатар, петроглифтерді тізімдеуде де зор істер атқарды. Айта кетерлігі, сол кезеңде Шығыс Қазақстан петроглифтерін жариялауда толыққанды мақала жазған С.С. Черников болды (Черников, 1947, 251-282) [3].

Археологиялық экспедицияның алғашқы жылы Шығыс Қазақстанның археологиялық ескерткіштерін барлап, есепке алу және неолит, қола дәуірі ескерткіштеріне қазба жұмыстарын жүргізсе, ал келесі 1948 жылы Самар ауданындағы Құлажорға және Баты ауылдары жанындағы ерте темір дәуірі қорғандарын зерттейді.

Құлажорға қорымындағы мүрделердің біразы тас жәшіктерде ғана емес, адам қаңқасын ағаш қорапты жер қабірлерге қойылғандығын, ал мұндай жерлеу түрінде ақіреттік мәнін ескермейтіндігін анықтайды.

С.С. Черников Құлажорға қорымы мәдениетін сақтарға жатқызғанымен, кейбір белгілері ұқсастығын да айта келіп, алдын-ала есеп беруінде б.д.д. 4-3 ғғ. мерзімдесе [5, 6 б.], ал бұл ескерткіштер туралы тұжырымдалған мақаласында б.д.д. 3-2 ғғ. мерзімдейді (Черников, 1951, 67-68) [5, 67-68бб.].

Баты қорымының Құлажорға қорымымен ұқсастығындағы қабір үйінділерінің бірдей екендігі тас жәшіктері мен ыдыстары болса және бірқатар айырмашылықтары да бар: Құлажорғада қола заттар кездесе, ал Батыда мүлде жоқ, Құлажорғада қойдың құймышағы тек Батыда ғана кездесе, ал Батыда мәйіттердің барлығы дерлік Б, СБ бағытталған. Баты мерзімі б.д.д. 2-1 ғғ. мерзімделеді.

Баты мен Құлажорға ескерткіштері сақ және үйсіндермен генетикалық жағынан байланысты барын және үйсін тайпалық одақтарының Ертістің жоғарғы ағысына дейін таралғанын, олардың солтүстік шекарасының анық еместігін айтып кетеді.

1949 жылғы археологиялық зерттеу жұмыстары Шыңғыстаудағы Сарыкөл қорғанында және ғалымның алғаш рет көптеген жылдарға созылған қазбалары Түсқайыңдағы Шілікті алқабындағы патша қорғандарында болды [6]. 1950 жылы Құлажорға қорымындағы №1 (құлажорға типі) және №2 (пазырық типі) қорғандарда жүргізілген зерттеу жұмыстары тонаушылар тарапынан қатты бүлініп кеткендіктен ғалым күткендей нәтиже бермеді [7].

С.С. Черников басқарған Шығыс Қазақстан археологиялық экспедициясының А.А. Савицкий басқарған 3-ші отряды 1952 жылы Ертіс өзенінің оң жақ жағалауында Күршім ауылы Қызыл Ту ауылы жанында ерте көшпелілердің екі қорғанға қазба жұмыстарын жүргізді.

С.С. Черников топырақ пен тас үйінділі цилиндрлі ернеуі бар саз кувшин және түбі мен қабырғасы жапсырылған цилиндрлі ағаш ыдыс қалдықтары кездескен №3 қорғанды 1948 жылы зерттеген Құлажорға және Баты ауылы жанындағы қорғандар сияқты б.д.д. соңғы ғасырларға жатқанын болуы керек деп топшылайды.

Ал коллективті жерлеу түріндегі б.д.д. III ғғ. жататын №4 қорған «скиф» типіндегі ескерткішті қазандарымен ерекшеленеді [8].

С.С. Черников 1953 жылғы археологиялық қазба жұмыстарын ерте көшпелілер ескерткіштері – Мало-Краснояр, Пчела, Төсқайың, Славянка елді мекендері жанындағы қорымдарда жүргізді [9]. Осы жылғы және өткен жылдардағы табылған археологиялық және антропологиялық материалдарды сараптай келе С.С. Черников: «... Андроновтық негізде қалыптасқан қазақтардың антропологиялық типі Шығыс Қазақстанда анық байқалады, ал пазырықтықтар мен қазақтардың ою-өрнектерінің (сәндіктері) ұқсастығы қандай да болмасын тайпалар мен рулардың жылжуларына байланысты Қазақ халқының мәдени тарихи тамырлары біз осы уақытқа дейін ойлап қалғандай беріде емес, тіпті ежелгі уақыттарға кетеді», – деп қорытындылайды [10].

Батырма ГЭС-ін салуға байланысты су жайылымындағы археологиялық зерттеу жұмыстары 1956 жылы өз мәресіне жетті. Бұл жылы С.С. Черников басқарған ШҚАЭ 4 отрядқа қазба жұмысы істеді. Ерте темір дәуірі отрядын Ә.М. Оразбаев басқарды.

Қазба жұмыстары Құлажорға және Усть Бөкен ауылдары маңында жүрді. 1948 жылы зерттелген ерте көшпелілердің жыл санауымыздың басталар межесіндегі ерекше локальдық маңызы жататын қытай жылнамаларындағы у-ге, у-дзе тайпаларымен баламалау мүмкіндігі туған Құлажорға ескерткішінде сол жылы 18 қорған қазылды. Бұл қорғандарды 1948 жылы қазылған Құлажорға Баты, Славянка, Қызыл ту, Түсқайың және Пчела секілді құлажорға мәдениетіне тән ескерткіштерге жатқызып, б.д.д. III-I ғғ. мерзімдеген [5, 64-81бб.]. Құлажорға мәдениетін ғұн тайпасы Чжичжидің батысқа жорығынан белгілі угэ тайпалары қалдырған деп тұспалдауға, әрі бұл тайпа қорғандарынан табылған керамика мен тары қалдықтарына қарағанда алыс, әрі олардан көшпеген болар, – деп көрсетеді [5], [11]. Угэ тайпасы С.С. Черниковтың айтуы бойынша тек Ертістің жоғарғы ағысын бойын жайлап Жетісудағы үйсіндермен тығыз қарым-қатынаста болды. Ал олардан батыста Шыңғыстауда, Ертістің төменгі ағысында және солтүстік батыста жерлеу гүрпындағы ерекшеліктеріне қарағанда басқа тайпалар өмір сүрген [11]. Бұл маңда соңғы жылдардағы археологиялық қазбаларға, қазіргі қолда бар мәліметтерге қарап

Таулы Алтайда көптеген ғалымдардың пікірінше юэчжи тайпалары өз мәдениетін қалдырған [12, 169-177 бб.]. Ертістің сол жағалауында, нақтылап айтатын болсақ Тарбағатай теріскейінде угэ тайпаларынан өзгеше, үйсіндерге жақын, яки үйсін тайпалық одағына кіретін, этно-мәдени жағынан туыстас ру, тайпалардың өмір сүргенін автордың өзі қатысқан археологиялық қазба материалдар көрсетіп отыр. Тарбағатай теріскейі бірнеше тайпалардың тоғысар тұсы шекаралық аймақ болғандықтан бұл тынышсыз жерде негізінен қарапайым халық өмір сүргендіктен, табылған заттай деректер өте кедей, әрі аз. Сондай-ақ санаулы қорғандар ғана қазылды, әрі оның барлығы дерлік тоналған [13, 225-239бб.]. Ертіс өзені сол заманның өзінде шекара қызметін атқарған. Құлбабас қорымындағы №1, 2, 6, 7, 17, 18 қорғандар үйсіндердікіне ұқсағанымен [14, 23-38бб.] Шілікті алқабындағы қарапайым кіші қорғандар материалдары өзіндік ерекшеліктері бар екенін көрсетті [15].

Ертіс бойындағы басқа қорғандардан сыртқы түрімен-ақ бірден ерекшеленетін 1947 жылғы барлау жұмыстары кезінде анықталған 54 қорғаннан тұратын топырақ үйінділі Усть-Бөкен қорымында 1956 жылы б.д.д. V-IV ғғ. мерзімделетін 22 қорған қазылды. Нәтижесінде бұл қатардағы жерлеу орындарының тайпа көсемдері Шілікті алқабындағы зәулім қорғандардан жерленгендігіне, сондай-ақ бұл қорғандардың скиф қорғандарына ұқсастығына назар аударалы. Осы жағынан Геродоттың скифтер шығыстан батысқа қарай қоныс аударған деген мәлімдемесіне жаңаша көзқараспен қарау керектігін алғашқылардың бірі болып айтады. Бұл ескерткішті пазырық және құлажорға мәдениеттерінен жерлеу гүрпы мен тұтыну бұйымдары жағынан нақты айырмашылығы бар, әрі көп жағынан ұқсастығы бар Шығыс Қазақстанның ерте көшпелілерінің этникалық тобына жатқызды [16].

Өкінішке орай ғалымның көптеген археологиялық қазба жұмыстары материалдары тек қысқаша есеп түрінде ғана жазылғанымен ғылыми мақалалар және монографиялық еңбек түрінде жарияланбады. Оған Шағаноба қорымы, Шіліктідегі №5 және №7 обадан басқа қорғандар, 1958 жылғы З. Кусургашева [17] мен Ә.М. Оразбаев [18] басқарған Бұқтырма археологиялық отрядтарының материалдарын және т.б. жатқызуға болады.

1959 жылғы археологиялық экспедицияның алдына қойған мақсаты ШҚО Тарбағатай ауданындағы Шілікті және Шағаноба қорымында нақтылай зерттеу жұмыстарын жалғастыру болды. Шілікті жазығының орталық бөлігінде орналасқан диаметрі 80-100 м, биіктігі 12 м-дейін үлкен қорғандардың төртеуі сол жылы қазылды. Табылған заттарға қарап Шілікті обаларын б.д.д. V-IV ғғ. мерзімдеген.

Шілікті ауылынан 30 км шығыста Шағаноба өзені бойында, шығысы және батысынан таулармен қоршаған жазықта орналасқан қорымдағы 14 шағын топырақ пен тас арап қорғанға қазба жүргізіліп, малта тастан қаландысы бар құрылысқа (№11) барлау мақсатында траншея салынған. Нәтижесінде табылған аздаған заттарға қарап бұл қорымды б.д.д. VI-V ғғ. жататын ескерткіш деп мерзімделді [19].

Үлкен олжаға кенелткен 1960 жылғы Шілікті қорымындағы №5 қорғаннан табылған жәдігерлер болды. Жалпы қорғаннан жоғары зергерлік шеберлікпен жасалынған барлық 52 алтын әшекей алтын бұйымдарды б.з.д. VII-VI ғғ. мұрасы деген қорытындыға келген болатын. Бұл туралы жазылған монографиясында скиф-сібір аң стилінде жасалған заттардың жан-жақты талдаудан өткізіп, әрбір әшекей бұйымның семантикалық мән-мағынасына терең талдау жасап берді [20].

С.С. Черников 1961 жылы Шілікті алқабындағы басталған зертеу жұмыстарын [21] 1970 жылы аяқтайды.

Металлургиялық қола орталығы Батыс Алтай тауларында мыс пен қалайы қорындарының тоқырауға ұшырап, жойылуына әкеліп соғуы б.з.д. VII ғасырда-ақ көшпелілердің алғаш темір заттарды пайдалана бастауынан болғандығын археологиялық деректер арқылы дәлелдейді [22, 5-15бб.].

Ленинград археология мектебінің көрнекті өкілі С.С. Черников Қазақстанда және Орталық Азияда археология саласында ғылыми мамандар дайындау мәселесіне айрықша мән берді [23, 50-51, 54-62 бб.].

Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетінде 1972-1973 жж. ашылған археология кафедрасының тұңғыш кафедра меңгерушісі т.ғ.к., доцент Ә.М. Оразбаевтың

шығаруымен белгілі археологтар М.П. Грязнов пен С.С. Черниковтар дәріс оқуға тартылды [24, 246].

Душанбе қаласында өткен халықаралық конференцияда сөйлеген баяндамасында Еуразия кеңістігіндегі ерте көшпелілердің әлеуметтік-экономикалық өзгерістеріне Батыс Алтайдағы ерте көшпелілер тайпаларының нақты археологиялық және антропологиялық материалдарын пайдаланып негіздеме береді. Шығыс Қазақстан жерін ерте темір дәуірі кезінде мекендеген тайпаларды этнографиялық белгілеріне қарай топтастырып, олардан табылған заттарды мұрағатына қарай кезеңдейді, оның алғышарттары және қалыптасуы, сондай-ақ көшпелі қоғам тарихы, экономикасындағы іргелі мәселелерге тоқталады [25, 282-286 бб.]. «Көшпелілер» термині туралы өз түсінігін «О термине ранние кочевники» мақаласында жан-жақты ашып көрсеткен болатын [26]

Қорыта келе ғалымның Шығыс Қазақстан ерте көшпелілер дәуірін зерттеуге қосқан зор үлесіне жетістіктеріне тоқталар болсақ :

Шығыс Қазақстан ерте көшпелілері мәдениетінің кезеңделуі мен хронологиясын анықтап, археологиялық қазба жұмыстарында жаратылыстану ғылымдары әдістерін кеңінен пайдаланды;

Қазақстанда алғашқылардың бірі болып үлкен топырақ қорғандарды қазуда техниканы кеңінен пайдаланып, оңтайландырып пайдалана білді;

Қытай жазба деректері мен археологиялық зерттеу жұмыстары нәтижелерін пайдаланып келе У-ге тайпасының нақты орналасқан орнын анықтады;

Қазақстан археология ғылымында ескерткіштердің нақты орнын, археологиялық барлау маршруттарын картада көрсетуді жолға қойды [26]. Бұл мәселеде ғалым үлкен зорлықпен тыңғылықты жұмыс істегені археологиялық есептері мен мақалаларынан айқын аңғарылады.

Шағын мақалада С.С.Черниковтың Қазақстан археология ғылымына қосқан үлесін толық бағалау мүмкін емес, бұл соның алғашқы бастамасы ғана. Оның артында қалған мол мұрасын пайдаланып, саралаған ғылыми мақалалар [26] жоқ десек те болады. 2019 жылы осы олқылықтың қысқартылып тамыры терең тарихымызды бұрмаламай, айқын түрде ешбір қоспасыз жеткізуге тырысқан ғалымның 110 жылдық мерей тойына арнап ғылыми конференция ұйымдастырса нұр үстіне нұр болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Черников С.С. Древняя металлургия и горное дело Западного Алтая. – Алма-Ата.: Наука, 1949. – 102 с.
2. Черников С.С. Восточный Казахстан в эпоху бронзы // МИА. – № 88. – М.-Л., 1960. – С.128.
3. Черников С.С. Наскальные изображения верховой Иртыша // СА. 1947. – Т.IX. – С.251-282.
4. Черников С.С. Предварительный отчет о работе Восточно-Казахстанской экспедиции в 1948 г. Архив ИА. Ф.11, опись 2, дело 120. – С. 6.
5. Черников С.С. Отчет о работах Восточно-Казахстанской экспедиции 1948 г. // Известия АН Казахской ССР. Серия археологическая, вып.3. № 108. Издательство АН Каз ССР.- А-Ата, 1951. – С.84-81.
6. Черников С.С. Архив ИА. Фонд 11, дело 176, связка 13. 34 с. Отчет о работе Восточно-Казахстанской археологической экспедиции за 1949 г. /1-вариант /.
7. Черников С.С. Восточно-Казахстанская экспедиция 1950 года. КСИИМК, XLVIII, 1952 г. 81 с. Фонд 11, дело 211 213, связка 15.
8. Черников С.С. О работах Восточно-Казахстанской экспедиции // КСИИМК – Вып.64. 1956. – С.45-61.
9. Черников С.С. Предварительный отчет о работе Восточно-Казахстанской археологической экспедиции 1953 г. ИИМК АН СССР. Архив ИА. Фонд 11, дело 283, связка 20.
10. Черников С.С. Отчет о работе Восточно-Казахстанской археологической экспедиции 1953 г. Архив ИА. Фонд 11, дело 284, связка 20.
11. Черников С.С. К вопросу о хронологических периодах в эпоху ранних кочевников // Предыстория археология Сибири. – Ленинград: Наука, 1975. –133 с.
12. Кляшторный С.Г., Савинов Д.Г. Пазырыкская узда. К предыстории хунно-юечжийских воин // Древние культуры Центральной Азии и Санкт-Петербург. – СПб.: культ-информ-пресс, 1998. – С. 169-177.

13. Омаров Г.К. Могильники раннего железного века в предгорьях Тарбагатая // Проблемы изучения и сохранения исторического наследия. – Алматы, 1998. – С.225-239.
14. Төлеубаев Ә.Т. Ертедегі үйсіндердің Тарбағатайдың теріскейіндегі ескерткіштері // ҚазМҰХ хабаршысы. – Тарих сериясы. №127. 23-38 бет
15. Төлеубаев А.Т. Отчет о работе Шиликтинской археологической экспедиции за 2003-2008 гг. Архив ИА.
16. Черников С.С. Отчет о работе Восточно-Казахстанской археологической экспедиции ЛОИИМК АН СССР 1956г. Описание-2. Дело 420. Связка 28
17. Кусургашева З. Дневник Бухтарминской археологической экспедиции за 1958 г. Архив ИА. Фонд 11, дело 518, связка 33.
18. Оразбаев А.М. Дневник Бухтарминской археологической экспедиции за 1958 г. Архив ИА. Фонд 11, дело 515, связка 33.
19. С.С.Черников Предварительный отчет о работах Восточно-Казахстанской экспедиции ЛОИА АН СССР 1959г. (рукопись)
20. Черников С.С. Загадка золотого кургана. М.,1965.
21. Черников С.С. Отчет о работе Восточно-Казахстанской экспедиции Ленинградского Отделения АН СССР в1961году. Фонд 11, дело 810, связка 54. – С.15.
22. Черников С.С. В глубине веков //Очерки истории Рудного Алтая. Усть-Каменогорск: Облтипография, 1970. - С.5-15
23. Массон В.М., Алекшин В.А., Боковенко Н.А. Всесоюзное совещание «Ранние кочевники Средней Азии и Казахстана» // КСИА. – Вып.154. Ранние кочевники. – М. Наука, 1978. С.50-51, 54-62.
24. Создание кафедр археологии в Алма-Ате и Самарканде. //Успехи Среднеазиатской археологии. – Вып.2.Л.: Наука, 1972. – С.54.
25. Черников С.С. Некоторые закономерности исторического развития ранних кочевников (по археологическим материалам Западного Алтая) // Центральная Азия в Кушанскую эпоху. Труды Международной конференции по истории, археологии и культуре. – М.: Наука, 1975. – С. 282-286.
26. Байқонаков Д. Ерте темір дәуірінің кейбір мәселелері (С.С.Черников еңбектері бойынша) // Қазак тарихы, – №1. 2008.
- Омаров Ф. Қ. С.С. Черниковтың Шығыс Қазақстан ерте темір дәуірін зерттеуге қосқан үлесі // Вестник КазНУ. – Серия историческая. – 2008. – №4 (51). –138-141 бб.
- Омаров Ф.Қ. Шығыс Қазақстанның ерте темір дәуірі. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 256 б.

* Мақала 1038/ГФ4 «Оңтүстік-Батыс Алтайдың ежелгі және ортағасыр көшпелілері: пәнаралық зерттеу» және 5382/ГФ4 «Шығыс Қазақстан облысы Үржар ауданының археологиялық ескерткіштері атты ҚР БЖҒМ Ғылым комитеті гранттары аясында орындалды

Р.С.Жұматаев, А.И.Исин, М.С.Шағырбаев, Ж.Қ.Айтенев
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ЕРТЕ КӨШПЕЛІЛЕРІНІҢ КЕРАМИКАСЫНДАҒЫ ҰҚСАСТЫҚ

(Семей қаласының облыстық тарихи-өлкетану музейі материалдары негізінде)

Керамика – археологиялық зерттеуде маңызды ақпарат беретін материалдың бірі. Ескерткіштің мәдени байланыстары, кезденуі, ерекшеліктері секілді бағыттарда маңызды тұжырымдар жасауға негіз бола алады. Шығыс Қазақстан өңіріндегі ерте және ортағасырлық ескерткіштерден табылған қыш ыдыстарды талдау, оларды ерте көшпелілердің өнері мен дүниетанымымен байланыстыру отандық археологиядағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Мақалада Семей қаласындағы облыстық тарихи-өлкетану музейінің археологиялық қорындағы керамикаға тарихи-мәдени параллельдер жүргізу арқылы талдау жасалады.

Зерттелу мәселесі.

Шығыс Қазақстан археологиялық ескерткіштерінде жүргізілген зерттеу жұмыстарында ерте көшпелілердің тұрмысы мен жерлеу ғұрыптарына қатысты табылған керамика біршама жақсы қарастырылған. Шығыс Қазақстандағы неолиттік Усть Нарым және Кіші Красноярқа

МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Ежелгі археология секциясы
Eskiçağ arkeolojisi oturumu
Секция древней археологии

Таймагамбетов Ж.К. СКРКАЭ (совместная Казахстано-Российская комплексная археологическая экспедиция) – у истоков открытия научно-исследовательского центра «Археология и этнология» при МКТУ им.Х.А.Ясави.....	3
Кандыба А.В., Рыбалко А.Г. Новые данные по исследованию палеолитического местонахождения Дарвагчай-карьер-2 в 2016 году.....	5
Чеха А.М. Палеолитические комплексы северного Приаралья Арал-1 и Арал-2 (Западный Казахстан).....	9
Анойкин А.А. Индустрий финала раннего палеолита в приморском Дагестане (по материалам комплекса местонахождений Шор-доре).....	14
Ожерельев Д.В. Открытия палеолита в западных районах Жетысу.....	22
Рыбалко А.Г., Кандыба А.В. Ашельские рубила Дарвагчайского геоархеологического района (юго-восточный Дагестан).....	25
Бексентов Ф.Т., Сатаева Б.Е. Оңтүстік Қазақстан өңіріндегі орта тас (мезолит) тұрақтары.....	29
Искаков Г.Т. Термин «энеолит»: проблема дефиниций.....	32
Мургабаев С.С. Үлкен Қаратау жотасының ежелгі жартас суреттері.....	36
Шалахов Е.Г. Юринский (Усть-ветлужский) могильник эпохи бронзы: история исследования и проблема сохранения памятника.....	40
Кдырниязов М.-Ш., Кдырниязов О.-Ш. Характерные черты и особенности античной цивилизации Хорезма.....	43
Абзалбеков М.Я., Омаров Ғ.Қ. С.С.Черников және Шығыс Қазақстанның ерте темір дәуірі.....	51
Жұматаев Р.С., Исин А.И., Шағырбаев М.С., Айтенов Ж.Қ. Шығыс Қазақстан ерте көшпелілерінің керамикасындағы ұқсастық (Семей қаласының облыстық тарихи-өлкетану музейі материалдары негізінде).....	56
Оралбай Е. Елеке сазы - бағзы заман билеушілерінің пантеоны.....	64
Туякбаев М.К. Памятники раннеантичного времени Туркестанского оазиса.....	70
Бахтыбаев М.М. Исследования на могильнике Кызылата I	78
Sizdikov B., Gursoy M., Seraliev A. Sauromat – sarmat kavimleri üzerine bir değerlendirme.....	85
Ортағасыр археология секциясы Ortaçağ arkeolojisi oturumu Секция средневековой археологии	
Елеуов М. Сырдарияның орта ағысы мен Қаратаудың ортағасырлық керуен жолдары.....	90
Смагулов Е.А. Средневековые города и городища: Ески Туркестан и Шойтобе.....	103
Алдабергенов Н.О., Құлымбетов О.Б. Қожа Ахмет Яссауи маңындағы көне ескерткіштердің зерттелу тарихынан.....	117